

ΑΡΧΑΙΑ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2016

A1.

Με ανάλογο τρόπο και οι οικοδόμοι και όλοι οι άλλοι (τεχνίτες). Δηλαδή χτίζοντας με καλό τρόπο σπίτια θα γίνουν καλοί οικοδόμοι, όμως χτίζοντας με κακό τρόπο, κακοί. Γιατί, αν δεν ήταν έτσι τα πράγματα, καθόλου δεν θα χρειαζόταν ο δάσκαλος, αλλά όλοι θα ήταν καλοί ή κακοί από τη γέννησή τους.

Το ίδιο λοιπόν συμβαίνει και με τις αρετές· δηλαδή κάνοντας όσα συμβαίνουν στις συναλλαγές μας με τους άλλους ανθρώπους γινόμαστε άλλοι δίκαιοι και άλλοι άδικοι, κάνοντας όμως όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και συνηθίζοντας να αισθανόμαστε φόβο ή θάρρος, άλλοι γινόμαστε ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Το ίδιο συμβαίνει και με όσα έχουν σχέση με τις επιθυμίες και με την οργή (μας)· άλλοι δηλαδή γίνονται σώφρονες και πράοι, ενώ άλλοι ακόλαστοι και οργίλοι, άλλοι με το να συμπεριφέρονται σ' αυτά με αυτόν τον συγκεκριμένο τρόπο και άλλοι με εκείνο τον τρόπο. Και με έναν λόγο λοιπόν από όμοιες ενέργειες διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Γι' αυτό πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας· γιατί σύμφωνα με τις διαφορές αυτών διαμορφώνονται και τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας.

B1.

Στα παρατιθέμενα αποσπάσματα του ηθικού του έργου ο Αριστοτέλης πραγματεύεται το ζήτημα της κατάκτησης της ηθικής αρετής επιθυμώντας να καταδείξει ότι αυτή είναι επίκτητη, άποψη που κυριαρχεί στο Β' βιβλίο του έργου. Έτσι λοιπόν, στο πρώτο απόσπασμα αντλεί επιχειρήματα από το χώρο της πόλης, ενώ στο δεύτερο επιστρέφει χρησιμοποιώντας αναλογία στον άνθρωπο. Άλλωστε, το ακρότατον πάντων τῶν πρακτῶν ἀγαθῶν είναι σύμφωνα με τον φιλόσοφο η ευδαιμονία –όπως υποστηρίζει στα «Ηθικά Νικομάχεια» του – και αυτή μόνο με την κατάκτηση της αρετής μπορεί να επιτευχθεί από τον κάθε άνθρωπο.

Πιο αναλυτικά, ο Αριστοτέλης μεταβαίνει από το άτομο στην επικράτεια της πόλης. Εισάγεται ένα επιχείρημα ως μαρτυρία που αντλείται από την πόλη, αφού άλλωστε για το φιλόσοφο υπάρχει στενή σχέση ηθικής και πολιτικής. Το επιχείρημα αυτό αφορά το έργο των νομοθετών («*μαρτυρεῖ δὲ ... πόλεσιν*»). Μέλημα τους είναι σύμφωνα με τον φιλόσοφο να κάνουν τους πολίτες αγαθούς μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές («*οἱ γὰρ νομοθεταὶ ... ἀμαρτάνουσι*»). Αν επομένως οι ηθικές αρετές ήταν έμφυτες, όλες οι ενέργειες των νομοθετών να κάνουν τους πολίτες «καλούς» θα ήταν μάταιες, αφού όλοι θα γεννιόντουσαν με ή χωρίς αυτές χωρίς οποιαδήποτε προσπάθεια να μπορεί να μεταβάλει αυτά τα χαρακτηριστικά. Ωστόσο, ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι κάποιοι νομοθέτες πετυχαίνουν τον στόχο τους και κατορθώνουν να βοηθήσουν τους πολίτες στην άσκηση της αρετής με τον τρόπο που πρέπει, ενώ κάποιοι άλλοι αποτυγχάνουν να ασκήσουν σωστά τους πολίτες στην αρετή. Γι' αυτό, άλλωστε, και τα πολιτεύματα διακρίνονται σε «καλά» και «λιγότερο καλά» («*καὶ διαφέρει ... φαύλης*»). Το κριτήριο διάκρισης των πολιτευμάτων σε «καλά» και «λιγότερο καλά» αφορά τον βαθμό επιτυχίας του έργου των νομοθετών. Όσο δηλαδή πιο κοντά στον στόχο τους φτάνουν, να οδηγήσουν τους πολίτες στην ηθική αρετή, και άρα στην ευδαιμονία, τόσο πιο καλό θεωρείται και το πολίτευμα.

Ο Αριστοτέλης συνήθως κάνει διάκριση ανάμεσα στα ορθά πολιτεύματα και τις παρεκβάσεις τους, δηλαδή τις εκτροπές από αυτά. Αυτή τη διάκριση θα τη συναντήσουμε παρακάτω, στις ενότητες από τα «Πολιτικά». Εδώ όμως δεν αναφέρεται σ' αυτό· εδώ προϋποτίθεται ότι ο νομοθέτης επιδιώκει σε κάθε περίπτωση το καλό των πολιτών· απλώς μπορεί να μην έχει πάντοτε επιτυχία στον στόχο του αυτόν. Παρόμοια, σε άλλο χωρίο των Ηθικών Νικομαχείων, ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για νόμο που είναι κείμενος ὀρθῶς και έχει επιτυχία, και για νόμο ἀπεσχεδιασμένον (δηλαδή προχειροφτιαγμένο), που δεν έχει επιτυχία. Εντύπωση προκαλεί η σειρά των λέξεων στη φράση («*καὶ διαφέρει ... φαύλης*»). Η κανονική σειρά θα ήταν «*διαφέρει τούτῳ πολιτεία ἀγαθὴ πολιτείας φαύλης*». Η ανωμαλία αυτή ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη αποτελούν προσωπικές σημειώσεις, που λειτουργούσαν βοηθητικά στο έργο της διδασκαλίας. Είναι λοιπόν εύλογο να εντοπίζονται κάποια χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου.

Έπειτα, ο δάσκαλος του Μ. Αλεξάνδρου προσθέτει δεύτερο επιχείρημα, με το οποίο αποδεικνύει ότι η αρετή είναι προϊόν εθισμού και η ποιότητά της εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού που την προκαλεί. Επιστρατεύει για το λόγο αυτόν το ζεύγος της «γένεσης» και της «φθοράς». Οι έννοιες αυτές αποτελούν θεμελιώδεις αντιθετικό ζεύγος ήδη από τις απαρχές της φιλοσοφικής σκέψης (κι ένα έργο του Αριστοτέλη έχει τον τίτλο Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς). Ισχυρίζεται λοιπόν ότι η δημιουργία και ο

εκφυλισμός της επίκτητης ιδιότητας προκύπτουν από αντίστοιχους λόγους και ποιότητα εθισμού. Έτσι για συγκεκριμένους λόγους και με την κατάλληλη άσκηση οι άνθρωποι κατακτούν την αρετή και ακριβώς για τους αντίθετους λόγους και με την ακατάλληλη άσκηση η αρετή εκφυλίζεται (« ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν ... φθείρεται »). Ο Αριστοτέλης εννοεί μάλλον μια διαδικασία «δόμησης» και «αποδόμησης» της αρετής ενισχύοντας τη θέση του για τον επίκτητο χαρακτήρα της. Σύμφωνα με τον Μακεδόνα φιλόσοφο η γένεση, η αύξηση, η τελείωση, η παρακμή και έπειτα η φθορά αποτελούσε μία φυσική διαδικασία μονόδρομη για κάθε ον. Αυτή, λοιπόν, η διαδικασία ακολουθείται και στις ηθικές αρετές. Κάθε αρετή για τους ίδιους λόγους και χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα γεννιέται και με την καλή εξάσκηση κατακτιέται, ενώ με την κακή εξάσκηση χάνεται.

Ακολουθως, στο δεύτερο απόσπασμα από το πρωτότυπο, στο οποίο αναδεικνύεται η κοινωνική διάσταση της αρετής, ο Αριστοτέλης καταλήγει στην αποδεικτέα θέση της ενότητας ότι τα μόνιμα στοιχεία του ανθρώπινου χαρακτήρα, είτε αυτά είναι καλά είτε κακά, διαμορφώνονται μέσα από τη συστηματική επανάληψη ομοίων ενεργειών (« Καὶ ἐνὶ δὴ ... αἱ ἔξεις γίνονται »). Ὅπως διαβάζουμε αλλού στα «Ηθικά Νικομάχεια» συμβαίνει και το αντίστροφο. Οι «ἔξεις» γίνονται η πηγή των αντίστοιχων ενεργειών και έτσι δημιουργείται ένας κύκλος. Ας πάρουμε ως παράδειγμα την ανδρεία. Συνηθίζοντας να περιφρονούμε τους κινδύνους γινόμαστε ανδρείοι, και αφού γίνουμε ανδρείοι, μπορούμε να αντιμετωπίζουμε ακόμη καλύτερα αυτά που προκαλούν φόβο. Γι' αυτό και πρέπει οι ενέργειές του καθενός να έχουν συγκεκριμένη ποιότητα. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην ενότητα αυτή εμφανίζεται μια νέα έννοια, η «ἔξις». Η λέξη αυτή ετυμολογικά παράγεται από το θέμα του μέλλοντα του ρήματος «ἔχω» και την παραγωγική κατάληξη (-σις), η οποία δηλώνει ενέργεια. Η αρχική σημασία της λέξης είναι το να κατέχει κανείς συνέχεια κάτι που έχει αποκτήσει.

Για τον Αριστοτέλη η λέξη απέκτησε ηθικό περιεχόμενο και αφορά τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα, που αποκτιούνται με την επίμονη άσκηση και την επανάληψη συγκεκριμένων ενεργειών. Τα μόνιμα αυτά στοιχεία αποκτιούνται με την επανάληψη μιας πράξης, που συνιστά την «ἔξιν». Ακριβώς ότι η «ἔξις» απορρέει από εθισμό και δεν είναι κάτι έμφυτο φαίνεται και από τη χρήση του ρήματος « γίνονται », το οποίο δείχνει ότι η «ἔξις» προκύπτει μέσα από μία διαδικασία, από ένα βαθμιαίο τρόπο διαμόρφωσής της και κατάκτησής της από τον άνθρωπο. Σήμερα η λέξη έχει αποκτήσει ψυχολογικό περιεχόμενο και είναι η συνήθεια ως αποτέλεσμα επανάληψης, μάθησης ή συνεχούς επίδρασης του ίδιου παράγοντα. Επομένως, ο εθισμός σε συνδυασμό με την κατάλληλη ποιότητα οδηγεί στις αντίστοιχες κάθε φορά «ἔξεις».

B2.

Στα δώδεκα χρόνια παραμονής του Σταγειρίτη Αριστοτέλη στην Αθήνα την τελευταία περίοδο της φιλοσοφικής του δραστηριότητας συγγράφονται τα «Ηθικά Νικομάχεια», έργου που πήρε το όνομά του από τον γιατρό πατέρα του ή τον γιο του Νικόμαχο που πέθανε έφηβος. Ο μαθητής του Πλάτωνα εντάχθηκε με το έργο αυτό στη χορεία των επιστημόνων που ασχολήθηκαν με τον τομέα της ηθικής που τότε έκανε την εμφάνισή του. Στο δεύτερο απόσπασμα του πρωτότυπου κειμένου από το Β' βιβλίο του έργου χρησιμοποιώντας αναλογική απόδειξη ο Αριστοτέλης δομώντας τη σκέψη του επαγωγικά επιστρέφει στον άνθρωπο και αναδεικνύει την κοινωνική διάσταση της ηθικής αρετής.

Συγκεκριμένα, μέσω του αναλογικού του συλλογισμού υποστηρίζει ότι όπως για την εκμάθηση των τεχνών είναι απαραίτητος ο εθισμός σε κατάλληλες ενέργειες, έτσι και για την κατάκτηση των ηθικών αρετών έχει σημασία η επανάληψη ίδιων πράξεων («οὕτω δὴ ... ἔχει »). Με τον συμπερασματικό σύνδεσμο («δὴ») ανακεφαλαιώνονται τα προηγούμενα, ενώ ο μεταβατικός σύνδεσμος («καὶ») εισάγει το νέο επιχείρημα, με το οποίο δείχνει ότι και στις αρετές ισχύει το ίδιο που συμβαίνει στις τέχνες. Όπως η κατάλληλη ή η ακατάλληλη άσκηση κάνει τον τεχνίτη («καλόν») ή («κακόν») αντίστοιχα, έτσι και η ποιότητα του εθισμού στον χώρο των αρετών καθορίζει την ποιότητα των αποκτημένων αρετών.

Ο Αριστοτέλης προβαίνει επαγωγικά στην παρουσίαση τριών εμπειρικών παραδειγμάτων –όπως συνήθιζε να κάνει – που αντλούνται από τις τέχνες, για να δείξει ότι όπως και σ' αυτές έτσι και στις αρετές η απόκτησή τους γίνεται με τον εθισμό και η ποιότητά τους εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού που προηγήθηκε. Τα παραδείγματα αναφέρονται σε αρετές που συνδέονται με τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι συναλλάσσονται μεταξύ τους, το πώς αντιμετωπίζουν τις δύσκολες καταστάσεις της ζωής τους και έπειτα πως διαχειρίζονται τις επιθυμίες τους.

Ειδικότερα, το πρώτο παράδειγμα («*πράττοντες γὰρ ... οἱ δὲ ἄδικοι* ») αναφέρεται στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να συναλλάσσονται, αυτός καθορίζει και την ποιότητα του χαρακτήρα τους ως προς αυτό. Αν μαθαίνουν να είναι δίκαιοι στις συναλλαγές τους, γίνονται δίκαιοι, αν όχι, άδικοι. Η διαμόρφωση του ήθους γίνεται υπόθεση του ίδιου του ανθρώπου, ο οποίος και έχει την ευθύνη των πράξεων του. Με το δεύτερο παράδειγμα («*πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς ... οἱ δὲ δειλοί* ») ο Αριστοτέλης δείχνει ότι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν τις δύσκολες και αντίξοες καταστάσεις στη ζωή τους, διαμορφώνει τη στάση και τη συμπεριφορά τους. Έτσι, αν μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν ψύχραιμα και με σθένος τις δυσκολίες χωρίς να αγνοούν τους κινδύνους, γίνονται ανδρείοι, αν όχι, δειλοί.

Με το τρίτο παράδειγμα παραπέμπει στις επιθυμίες και στα ανθρώπινα πάθη. Με αυτό ο Αριστοτέλης εξηγεί ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι τον ίδιο τον εαυτό τους και μάλιστα τις επιθυμίες και τις ορμές τους, καθορίζει τον χαρακτήρα τους. Αν μαθαίνουν να τιθασεύουν και να εκλογικεύουν τις επιθυμίες και τις ορμές τους, γίνονται συνετοί και πράοι, αν όχι, ασύδοτοι και οξύθυμοι («*Ὀμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ... καὶ ὀργίλοι* »). Διαπιστώνονται επομένως δύο τρόποι συμπεριφοράς. Ο ένας οδηγεί στην κατάκτηση της αρετής, ενώ ο άλλος όχι («*οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ... οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως*»). Συνεπώς, ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι διαχειρίζονται τα τρία αυτά πεδία εκδήλωσης της συμπεριφοράς τους είναι καθοριστικός για την ηθική ποιότητά τους.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι ο Αριστοτέλης προσδίδει κοινωνικό χαρακτήρα στην αρετή. Αυτό προκύπτει απ' το ότι τόσο η αρετή της δικαιοσύνης όσο και της σωφροσύνης και της πραότητας σχετίζονται με τις καθημερινές δραστηριότητες του ανθρώπου, αντανακλούν στον κοινωνικό περίγυρο και ρυθμίζουν τις διαπροσωπικές σχέσεις του ανθρώπου. Η κοινωνία είναι άλλωστε αυτή που θα κρίνει και θα αξιολογήσει ποια πράξη ή ποιος άνθρωπος είναι ηθικός. Καταλυτικό ρόλο στην κατεύθυνση αυτή διαδραματίζει η παιδεία και μάλιστα σύμφωνα με το φιλόσοφο από την παιδική κιόλας ηλικία.

B3.

Η σημασία της Ακαδημίας βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι ήταν το σημείο συνάντησης σημαντικών λογίων της εποχής, που διατηρώντας και μέσα στα πλαίσια της Ακαδημίας ο καθένας τη δική του προσωπικότητα, το δικό του επιστημονικό "πιστεύω", προωθούσαν όλοι μαζί την επιστημονική έρευνα παίρνοντας ο ένας από τον άλλο χρήσιμες παρορμήσεις και επιδρώντας θετικά ο ένας στον άλλον. Ένας τέτοιος λόγιος τον οποίο είχε την τύχη να συναντήσει ο Αριστοτέλης στην Ακαδημία, όταν ήρθε να σπουδάσει σ' αυτήν, ήταν ο Εύδοξος από την Κνίδα. Ο νεαρός, τότε, αυτός επιστήμονας ήταν μια από τις πιο προικισμένες προσωπικότητες της αρχαιότητας. Ήταν μαθηματικός, αστρονόμος και γεωγράφος, και ο Πλάτωνας δεν δίστασε καθόλου να του εμπιστευθεί, κατά τη διάρκεια της απουσίας του, τη διεύθυνση της σχολής του. Δεν ήταν λοιπόν μόνο τυχερός ο νεαρός Σταγειρίτης που «βρέθηκε», όπως είπε ένας αριστοτελιστής των ημερών μας, «την πιο κατάλληλη στιγμή στον πιο σωστό τόπο, εκεί δηλαδή όπου υπήρχαν οι κατάλληλοι άνθρωποι που θα μπορούσαν να γονιμοποιήσουν με έναν εντελώς ξεχωριστό τρόπο τη σκέψη του βοηθώντας την να απλώσει μέσα σε σύντομο χρόνο τα δικά της φτερά»· πιο σημαντικό θα πρέπει να θεωρηθεί το γεγονός ότι με την απουσία του Πλάτωνα ο Αριστοτέλης είχε, από την πρώτη στιγμή, την ευκαιρία να δεχτεί εκείνην ακριβώς την επίδραση που πρέπει να ανταποκρινόταν πολύ αμεσότερα στη δική του ψυχοσύνθεση, την απόλυτα σχεδόν θετική και επιστημονική, την ελάχιστη οπωσδήποτε ποιητική (τέτοια ήταν κατά βάση η ψυχοσύνθεση του Πλάτωνα).

B4.

γηγενής: γινόμενον / γίνεται / γίνονται / ἐγίνοντο / γινόμεθα

ἐσθλός: ἐστίν / ἔσσονται

μισαλλοδοξία: συναλλάγμασι

δέος: δεινοῖς

στρεβλός: ἀναστρέφεισθαι

(δίνονται όλες οι ετυμολογικά συγγενείς λέξεις με τις δοθείσες ωστόσο σύμφωνα με την εκφώνηση θα πρέπει να γραφεί μία μόνο λέξη)

Γ1.

Μου φαίνεσαι, είπα εγώ, πως αναφέρεις ικανοποιητική (ή βάσιμη) απόδειξη (ή ένδειξη) ότι δεν είναι αυτή η τέχνη των λογογράφων, την οποία αν κατείχε κάποιος θα μπορούσε να είναι (ή θα ήταν) ευτυχισμένος. Κι όμως εγώ πίστευα (ή νόμιζα) ότι κάπου εδώ θα φανεί (ή θα φανερωθεί / θα αναδειχθεί) η επιστήμη την οποία μάλιστα από παλιά αναζητούμε. Γιατί πραγματικά και οι άνδρες αυτοί που γράφουν λόγους (ή λογοποιοί), όταν τους συναναστρέφομαι, Κλεινία, μου δίνουν την εντύπωση ότι είναι πάρα πολύ (ή υπερβολικά) σοφοί, και αυτή η τέχνη τους είναι κάποια θείκη (τέχνη) και υψηλή (ή υπέροχη / σπουδαία). Και όμως (αυτό) δεν είναι καθόλου παράδοξο· γιατί (αυτή) είναι μέρος (ή τμήμα) της τέχνης των μάγων λίγο υποδεέστερη (ή κατώτερη) και από εκείνη. Γιατί αφενός (η τέχνη) των μάγων είναι το γήτεμα και των φιδιών και των αραχνών και των σκορπιών και των άλλων ζώων (ή θηρίων) και ασθενειών, αφετέρου (ή όμως) αυτή (η τέχνη) τυχαίνει να είναι σαγήνη και τέχνη πειθούς (ή παρηγοριά) και των δικαστών και των μελών της Εκκλησίας του Δήμου και των υπόλοιπων ανθρώπων (ή πληθυσμιακών ομάδων ή πληθών).

Γ2.

ἔφην: φάτε

κτησάμενος: ἔκτῳ

τις: τινῶν

εὐδαίμων: (ὦ) εὐδαιμον

ᾧμην: ᾧθη

φανήσεσθαι: πεφάνθω

πάλαι: παλαίτερον

κήλησις: (ὦ) κήλησι

τυγχάνει: τύχοιεν

οὔσα: ἐσομέναις

Γ3α.

μοι: δοτική προσωπική του κρίνοντος προσώπου στο ρήμα *δοκεῖς* (προσωπικό δοξαστικό ρήμα).

εὐδαίμων: κατηγορούμενο στο υποκείμενο *τις* του ρήματος *ἄν εἴη* μέσω του ιδίου συνδετικού ρήματος .

ἦν: αντικείμενο του ρήματος *ζητοῦμεν*.

ἐκείνης: γενική συγκριτική στο *ὑποδεεστέρα*, β' όρος σύγκρισης.

οὐσα: κατηγορηματική μετοχή από το ρήμα *τυγχάνει*, συνημμένη (ή συνάπτεται) στο υποκείμενο του ρήματος *ἡ δὲ* (εννοείται η λέξη τέχνη) .

Γ3β.

κτησάμενος: η μετοχή είναι υποθετική, συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος *ἄν εἴη, τις*.

Ανάλυση: η συγκεκριμένη μετοχή αναλύεται σε δευτερεύουσα υποθετική πρόταση. Με δεδομένη τη δυνητική ευκτική της απόδοσης *ἄν εἴη* η υποθετική μετοχή αναλύεται σε *εἰ + ευκτική → εἰ κτήσαιο* (η εκφορά της υποθετικής πρότασης) και σχηματίζει υποθετικό λόγο που δηλώνει την απλή σκέψη του λέγοντος.

Επιμέλεια Καθηγητών Φροντιστηρίων Βακάλη